

არაბული ლექსიკა თეიმურაზ ბაგრატიონის
“წიგნნი ლექსიკონნის” მიხედვით

სოფიო იმედაძე

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

e-mail: s.imedadze@hotmail.com

<https://doi.org/10.52340/lac.2022.791>

თეიმურაზ ბაგრატიონის “წიგნნი ლექსიკონნი” XIX საუკუნის I ნახევრით დათარიღებული ლექსიკოგრაფიული ნაშრომია. იგი, ერთის მხრივ, წინამორბედთა (საბა, ვახტანგ VI ..) ნაღვაწზეა დამყარებული, ხოლო მეორეს მხრივ, მომდევნო თაობის ბევრი ლექსიკოგრაფი მისგან ყოფილა დავალებული. ლექსიკონი ძირითადად განმარტებითია, ამასთან ერთად იგი არის თარგმნითი, დარგობრივ-ტერმინოლოგიური, ეტიმოლოგიური და ენციკლოპედიური. ავტორი ხშირ შემთხვევაში ამა თუ იმ სიტყვის წარმომავლობასთან დაკავშირებით არკვევს სიტყვა ძირეული ქართულია თუ უცხო წარმოშობის. განსამარტავ სიტყვას განმარტების პარალელურად ქართული და ასევე არაქართული ასოებით მიწერილი აქვს სპარსული, არაბული, თათრული (თურქული), სომხური, ასურული, ბერძნული, რუსული, ლათინური, ინდური, ქალდეური, ებრაული, გუთური, ფრანგული, იტალიური შესატყვისობანი. სალექსიკონო ერთეულები ძირითადად ამოკრებილია თეიმურაზის ცნობილი ნაშრომიდან – “განმარტება პოემა ვეფხისტყაოსანისა” [თ. ბაგრატიონი 1979:3].

ჩვენს ხელთაა 1979 წელს გამოცემული თეიმურაზ ბაგრატიონის “წიგნნი ლექსიკონნი”, რომლის მასალებიც შეკრიბა, ანბანზე გააწყო, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო გურამ შარაძემ.

ნაშრომის მიზანია, ამოვკრიბოთ “წიგნნი ლექსიკონნიდან” ავტორის მიერ არაბულად მიჩნეული ლექსიკა. ჩატარებული ეტიმოლოგიური კვლევის მიხედვით, გამოვავლინოთ მათი არაბული წარმომავლობა.

ლექსიკონზე მუშაობისას ამოიკრიბა ავტორის მიერ 66 არაბულად მიჩნეული ლექსიკური ერთეული. თუმცა მასში გაერთიანდა სინონიმური, პარალელური ფორმები: არამ=გამიარმდა=ჰარამ; არაჯიბ=არაჯითა ლაპარაკი; ჯავარ=ჯავარი=წყალ-ჯავარი. რამდენიმე ლექსიკურ ერთეულზე ნუსხების მიხედვით მონაცვლეობს სპარსულ-არაბული წარმომავლობის მითითება: დავლა; ლაყაფი; მადრიბი; ნადიმი; ქესრი და ხოსროვ; შაბაშ. ზოგჯერ ავტორი მთლად ვერ რწმუნდება სიტყვის არაბულ წარმომავლობაში: ბუნი//ბუნია არაბულათ საფუძველსა ნიშნავს – ბუნიათ; სომხურად უფრო ჰგავს (ბუნ, პუნ) K (თ. ბაგრატიონი 1979:29); ამირი – ბატონი ანუ მთავარი, არაბული ლექსია და თათრული (იქვე:

20), ზოგჯერ მთლად არ არის დარწმუნებული განსამარტი სიტყვის სწორ წარმოთქმაში და მოჰყავს პარალელური ფორმები:ახი//აჰყი; ბუნი//ბუნია; ვაქილი//ვექილი; ნიშადი//ნიშატი.

სტატიაში წარმოვადგენთ ქართული ანბანის პირველი ასოს, ა ხმოვნით დაწყებულ ლექსიკურ ერთეულებს, რომლებსაც ავტორი არაბულ წარმომავლობას უთითებს.

ამაყი – [ვტ. 206, 4; 583, 1; 985, 2; 1223,3] გულ–მაღალი; გულ–მწყრალი, კადნიერი; აჰმაყ – არაბული ლექსი არს. ამაყი ორ–გვარად განიმარტება: უშიშარს, კადნიერად და ზესთა–მჩენად; ყიფი, ამპარტავანი, გულ–მაღალი A, 34; 66; 181; 235 [ბაგრატიონი 1979: 18].

იგივე მნიშვნელობებითა სულხან–საბა ორბელიანის ლექსიკონშიც: ამაყი– ქართული არ არის, ყიფი ჰქვიან ZA, ბრიყვი BCb [საბა 1991: 49].

იოანე ბაგრატიონის განმარტებით, ამაყი „სხუათა ენაა, ქართული ყიფი, ესე ამპარტავანსა და ლაღს შუა არს: „ამაყი კაცია“, მოთაკილე ანუ მოუთვნელსაცა ნიშნავს, ეგრეთვე ითქმის მონადირე ფრინველზე: „ამაყი ქორია“ და სხუანი“ [ქუთათელაძე 1975:159]. ქართულ წერილობით ძეგლებში ამაყი ლექსემა „თავ–მომწონე, ყიფი, უკადრი“–ს მნიშვნელობებით პირველად „ვეფხისტყაოსანში“ ფიქსირდება [„ვეფხისტყაოსანი 498,2]. ასეთივე მნიშვნელობითაა „შაჰ–ნამეში“ (1833,3); „ქილილა და დამანაში“ (1034); ვახტანგ VI [ლექსები და პოემები: 176].

ამაყი სიტყვის ამოსავალია არაბული احمق/ āḥmaḡ – „ბრიყვი, ბოროტი, სულელი“. Ḫamaḡa ზმნიდან [ლეინი 1868: 645]. ასეთივე მნიშვნელობებითაა შესული ეს სიტყვა სპარსულ – āhmaḡ [ანვარი 1382: 98] და თურქულ – ahmak [თურქულ–რუსული ლექსიკონი 1977: 34] ენებში, რომლებშიც ის არაბიზებულ ფორმადაა მიჩნეული. სპარსულმა āhmaḡ მოგვცა არაბული ამაყი ფორმა. არაბული Ḫ იკარგება სიტყვის შიგნით: حـ/zohl=ქართ. ზუალი [ანდრონიკაშვილი 1965: 301; სახოკია 1970: 173]; არაბ. ḡ/ḡ სპარსულში სემიტურ (არაბულ) ნასესხობებში ḡ–გადმოდის, რადგან სპარსული ḡ/ḡ უფუღარი თანხმოვანია [წერეთელი 1992: 99].

არაბული ამაყი ლექსემა მნიშვნელობებით ზუსტად შეესაბამება თეიმურაზ ბაგრატიონის მიერ განმარტებულ სიტყვას. თანამედროვე სალიტერატურო ქართულში მან სემანტიკური ტრანსფორმაცია განიცადა. ის „თავმომწონე, ბრიქ, თავისთავში დარწმუნებულს ნიშნავს“. შემოსვლის გზა სპარსულია დაახლოებით XII საუკუნიდან.

ამილბარი/ამირბარი/ამირბაჰრ (ვტ.312,1) ქართულის წოდებისამებრ არის. ამირბარი – მჯედრობათა ყოველთა მთავარი ანუ ფელდმარშალი. ამირბარ – მთავარი ჯმელისა; ამირბაჰრ (რომელსაც ჰ აქვს მომატებული) – მთავარი ზღვისა, ესრეთ გამოითარგმანების. არაბული ლექსი არის A,45; Q.

ამირი – ბატონი ანუ მთავარი, არაბული ლექსია და თათრული. თათრებში და არაბებში ცილობა არის ამ ლექსზე: არაბნი ამბობენ, არაბული არისო, და თათრები ამბობენ – თათრულიაო A,16 [თ. ბაგრატიონი 1979: 20].

სულხან–საბას ლექსიკონში გვხვდება ამირა ლექსემა (+ამირან–დარეჯ. Z) უფროსი AZBC [საბა 1991: 51]. „ამირანდარეჯანიანის“ მიხედვით, ამირა – „ქვეყნის ან მხარის განმგებელი“[365,7]. „ვეფხისტყაოსანში“ ამ სიტყვის კომპოზიტიური ფორმებია: „ამილახორი – სპარ. ამირახორ–მეჯინიბეთ–უხუცესი, ობერშტალმეისტერი [23,2]; ამირბარი–სპარს. არაბ.

ამირბარ–მხედართ მთავარი, დიდი სარდალი; ამირ–სპასალარი [263,2; ამირ–სპასალარი – (ამირ–სიფოქსალარი) – სარდალი; ჯართ წინამძღოლი (9,1) [„ვეფხისტყაოსანი“ 1914: 186].

ამირის ამოსავალია არაბული amir - მბრძანებელი, მმართველი, განმგებელი, მთავარი, მარზაპანი, ემირი [წერეთელი 1951: 17]. შდრ.: ამირასი – (არაბ. ამირ) – ისტ. მბრძანებელი, უფროსი ემირი. არაბთ ხელისუფლების წარმომადგენელი საქართველოში არაბობის დროს – ხალიფას ნაცვალი [ქეგლ–ი: 31].

ამილახორი და ამირ–სპასალარი არაბულ–სპარსულ ლექსიკურ ერთეულებს წარმოადგენენ. ამირბარი – არაბ. ამირ–ალ–ბაჰრ „ზღვის ამირა. ისტ. საზღვაო ფლოტის უფროსი – ადმირალი“ [ქეგლ–ი: 311]. ს. ცაიშვილი ამ სიტყვის განმარტებისას ეყრდნობა ნ. მარის მოსაზრებას. სპარსული Amir-bar-i ამირბარი, ნიშნავს სასახლის ემირს, ობერ–ჰოფმაისტერს, სახლთუხუცესს. შდრ.: „თვით ამირბარსა ინდოეთს აქვს ამირ–სპასალარობა“. ტარიელის მამას და შემდეგ ტარიელს მეფემ ჩააბარა სამოქალაქო და სამხედრო ხელისუფლება. ე.ი. ინდოეთის სინამდვილეში. პოემის მიხედვით, ამირბარობა ითავსებდა ორ სახელოს, ორ თანამდებობას [„ვეფხისტყაოსანი“ 1986: 314]. ნ. მარი ამ სიტყვის განმარტებისას bar ფორმას გულისხმობდა: „მიწა, ხმელეთი, კონტინენტი“, რომელიც არაბიზმია სპარსულში [ანვარი 1382: 315]. როგორც სამოხელეო ტერმინი – ამირბარი – ხმელეთის ემირი, უფროსი იგი არ დასტურდება, როგორც მხატვრულ, ასევე ლექსიკოგრაფიულ შრომებში. „ვეფხისტყაოსანში“ იგი ალბათ ავტორის მხატვრული ოსტატობის შედეგი, ან მკვლევარების მიერ არასწორად ამოკითხული ფორმაა. ამირბარი არაბული კომპოზიტი: $\text{amir} + \text{bar}$ /amir+bar/ – ამირბარი–ადმირალი [ბარანოვი 1984: 44]. ე.ი. პოემის მიხედვით, ტარიელი იყო, როგორც ადმირალი, ასევე მთავარსარდალიც. სპარსული ენის ლექსიკონის მიხედვით amir ზეპირ მეტყველებაში გავრცელებული სახელია ადმირალის მნიშვნელობით. საბა ამ სიტყვის განმარტებისას ორჭოფობს სიტყვის მართლწერისას ამირბარი თუ ამილბარი? არაბული r ქართულში შემოსულ სიტყვებში გვადლევს ქართულ რ–ს, თუ არ ჩავთვლით დისიმილაციის ცალკეულ შემთხვევებს: „ხანჯალი/ხანჯარი“ [ლუკიაშვილი 1992: 68]. „ამირ–ლ–ბაჰრ“ ამ შემთხვევაში რ და ლ სონორებს წარმოადგენენ და რ–ს დაკარგვა უფრო მოსალოდნელია. თუმცა სწორი ფორმა – ამირბარი.

თანხმოვანთა სრული დაცვითაა ამირი, სამოხელეო წოდება, ქართულში უშუალო გზით დამკვიდრებული VIII საუკუნიდან. „წარმოავლინა მაჰდი ამირა მუნმან ბრძანებითა ღმრთისაჲთა სტეფანოზ“ [ჰაბო 66,33]. ამირბარი უფრო მოგვიანო პერიოდს განეკუთვნება.

არამ/ჰარამ/გამიარმდა – [ვტ.693, 4; 998,4; 1292,3] არაბულად უწესოსა საქმესა ნიშნავს, რომლისა არა ჯერ არს ქმნა; არაბული ლექსი არის, რაცა საქმე შჯულით შეკრული და დაყენებული არის, იმას ნიშნავს; არაბული არის, დაყენებული სჯულით, ანუ შეკრული, რომელიცა უჯერო არის ყოფად რაცა. არამ– ქართულად არა რამემან, ამასნიშნავს A,85;184;242 [ბაგრატიონი 1979:21].

აღნიშნული ლექსემა არ ფიქსირდება სულხან–საბა ორბელიანის “ლექსიკონ ქართულში”. ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში არამი (არმისა) არაბული ჰარამ

“აკრძალული” ფორმიდანაა. ლანდ. 1. რაც არ ეკუთვნის, რაც არ შეერგება, რაც ამომხამდება (საპირისპირო – ალალი). 2. ადამიანი, ვისთვისაც რამე არმად მიაჩნიათ (ქეგლ: 541). არა რჯულიერი, აკრძალული [დ. ჩუბინაშვილი 1984: 43].

არამი – არაბ. უკანონო, ცუდი [ვეფხისტყაოსანი 1926:242]; ილია აბულაძე ამ ლექსემას სპარსულ ნასესხობად მიიჩნევს: “სპ. ჰარამ – უკანონო, ცუდი, შეად. ჰარამზადა – სპ. ჰარამ და ზადა – შობილი” [ვეფხისტყაოსანი 1914: 186]. არამი – თათრული არის. დიდ სასახლესა ჰქვიან, რომელსა შინა სპარსთ შაჰისა და ოსმალთ სულტანის ცოლები იმყოფებიან თავიანთ შვილებითა, შინამოსამსახურებით და მოახლებით, სადაცა უცხო კაცთ არ შეუშვებენ და არცა აჩვენებენ, თვინიერ მირჩენილთა საჭურისებთა და მოახლეთასა [ვეფხისტყაოსანი 1976:12]. არამი – აკრძალული. შდრ. არაბ. “ჰარამ”, აკრძალული, ის, რაც არ შეეერგება, ცუდი, უგემური. აქედან “სიცოცხლე მარმებინე” – სიცოცხლე გამიუგემურე და სხვა [ვეფხისტყაოსანი 1986: 315]; არამი – (=ორ. نكاح – არაკაცი, უპატიოსნო), აკრძალული, უკანონო, ცუდი, ცოდვილი. ტექსტში გვხვდება აგრეთვე ფორმით ჰარამი [ვისრამიანი 1962:732].

შაჰ–ნამეს ანუ მეფეთა წიგნის ქართული ვერსიების I წიგნში არამი არაბ. حرام ფორმითაა [1916: 793], III წიგნში არამი იგივეა, რაც არამზანა. “სპეციალური სადგომი, სადაც კარჩაკეტილად ცხოვრობენ შეძლებულ მუსულმანთა ცოლები” [1974: 622].

ქართულ დიალექტებში არამი (ფშ. თუშ.) 1. ტყუილი, უწესო, ურიგო, არმება, ტყუილად, ურიგოდ, უწესოდ, ურიგოდ ჩათვლა [ალ.დლონტი]. რაჭულში – არამგამა–ცულლუტი, ზარმაცი, უმსგავსო, არამზადა [ვ. ბერიძე].

არამი სიტყვის ამოსავალია არაბ. حرام/harÁm 1. აკრძალული, უწესო. 2. წმინდა ხელშეუხებელი. ფრაზებში: البيت الحرام ღვთის წმინდა სახლი; المسجد الحرام – მექის წმინდა მეჩეთი. 3. უკანონო. 4. აკრძალული ტერიტორია: სახლი, შიდა ტერიტორია, რაც ჩაკეტილია. ქალის აპარტამენტი, რომელშიც უცხო მამაკაცი ვერ შევა [ლეინი 1868 II ტომი: 556]. შდრ. ქართული არამი–აკრძალული, უკანონო, არაკანონიერი [წერეთელი].

თანხმოვანთა სრული დაცვითაა აღნიშნული ლექსემა ქართულში შემოსული მე–12 საუკუნიდან.

არაჯიბ – არა ჰემმარიტი ლაპარაკი არაბულად, ანუ უკუღმა ლაპარაკი A, 65. **არაჯითა ლაპარაკი** – [ვტ.572,3: “ეუბნეს არაჯებითა”] უკუღმართი ლაპარაკი; ესე მიეწერების ქაჯთა და მათ სახეთა სულთა უკეთურთა ლაპარაკსა, ხოლო არაჯითა ლაპარაკი არს შემოღებული ჩვენს შორისცა სალაღობელად და სახუმარებლად, გარნაესე არა არს ბოროტთა მათ სულთა ზრახვანი A, 65 [თ. ბაგრატიონი 1979: 21].

სულხან–საბა ორბელიანთან, ნიკო და დავით ჩუბინაშვილებთან აღნიშნული ლექსემა არ ფიქსირდება.

არაჯიბ სიტყვის ამოსავალია არაბ. اراجيف/arÁjxf ცრუ ჭორები. არაჯი – اراج/ arrÁj - მატყუარა, ცრუ, მეზღაპრე, სიძულვილის გავრცელება [ლეინი 1868: 53].

იქ, სადაც არაბულ სიტყვაში არის ბილაბიალური მჟღერი ხშული **ა**/**ბ**, ქართულში შემოსულ სიტყვებში მას შეესაბამება ბილაბიალური მჟღერი ხშული **ბ**, ბილაბიალური ყრუ მკვეთრი **პ**, ბილაბიალური ფშვინვიერი **ფ**, ბილაბიალური ნაზალი **მ**. ასევე, გვხვდება

პარალელური ფორმები, სადაც მონაცვლეობს ბ/ფ (მაშრაბა/მაშრაფა) [ლეკიაშვილი 1992: 56]. შესაძლოა ეს ქართულის ნიადაგზე აიხსნას. მაგ.: აჭარულ დიალექტში მონაცვლეობს აჯაბი / აჯაფი – არაბ., თურქ. მომდინარე *acep* „ნეტავ, მართლა“ [დლონტი 1984: 52].

არიფი – [ვტ. 1155, 2] ერთი მეორის აზრზედ მდგომი. არიფ – ესე იგი ნერიფ, არაბული სიტყვა არის, ნიშნავს (მეგობრობაში, გინა ჭკვაში თანასწორებას) და თანახმაობასა ნიშნავს, გინა ურთიერთის სიყვარულშია თანასწორებასა A, 225 [თ. ბაგრატიონი 1979:22].

არიფანა – მოყვასთაგან საჭმელთ შე(მო)კრება ZABC; არიფი – საყვარელი, ფავრიტი Cb [საბა 1991: 65]. ქეგლ-ის მიხედვით, არიფი არაბული წარმოშობის ლექსემაა ‘არიფ – „რწმუნებული“. 1. ძვ. ამხანაგი, ტოლი, თანამონაწილე, თანამოზიარე 2. თანამეინახე (სუფრაზე) [ქეგლ–ი 566]. როგორც არაბული წარმომავლობის ლექსემა განხილულია იგი კლასიკური თუ აღორძინების ეპოქის ლიტერატურულ ძეგლებზე დართულ ლექსიკონებში: „ჰარიფ“ დაახლოებული პირი, ტოლი, სუფრის მოზიარე [ეფხისტყაოსანი 1926: 242]; „მეგობარი, მონაწილე, დაახლოებული პირი“ [შაჰ–ნამე 1916: 793]; „ტოლი, მეგობარი, ამხანაგი“ [რუსუდანისანი 1957: 704]; [„ვისრამიანი“ 1962: 732]. [„თეიმურაზ I“ 1933: 288]. „ქალაქური ლექსიკონის მიხედვით“, „არიფი – 1. მეგობარი, ტოლი, მოზიარე, თანამზრახველი, 2. მიამიტი, ხამი, ადვილად მოსატყუებელი, მიმნდობი. არაბულად ჰარიფი ხელოსანს ნიშნავს. 2. ინდოეთში მამაკაცის სახელია“ [გრიშაშვილი 1997: 30].

არიფი მომდინარეობს არაბული სიტყვიდან *أريف/Arif* კაცი მეგობარი, მეტოქე, კომპანიონი [ჯონსონი 1852: 471]. არაბულ წარმომავლობას ადასტურებს ზენკერი: *Arifane* - მეგობარი (1866: 406) და ვულერსი (1855: 617). არ განუცდია ფონეტიკური თუ სემანტიკური ტრანსფორმაცია აღნიშნულ ლექსემას თურქულ ენაში: *harif*–კოლეგა, მეგობარი, თანამოზიარე [თურქულ–რუსული ლექსიკონი 1977: 387]; საქმე სხვაგვარადაა სპარსულში, სადაც ზემოთხამოთვლილ მნიშვნელობებს ემატება საბას მიერ განმარტებული: „საყვარელი“ და იშვ. „სუფრის მოზიარე“ [რუბინაშვილი 1964: 500]. სწორედ ამ მნიშვნელობით განმარტავს აღნიშნულ ლექსემას დ. ჩუბინაშვილი „ყრმათა საერთო პურობა“ და მიუთითებს სპარსულ წარმოშობას [ჩუბინაშვილი 1984: 4].

თანამედროვე ქართულში არიფი ფორმა სემანტიკურად შეცვლილია. კერძოდ, იგი უსუსურს, გამოუცდეღს ნიშნავს. „რა არიფი ხარ!“, რა გამოუცდეღი, არაფრის მცოდნე. ეს მოდიფიკაცია გარკვეულ წინააღმდეგობას ქმნის. ამ შემთხვევაში საქმე უნდა გვექონდეს არა *أريف/Arif* სიტყვასთან, არამედ მეორე არაბულ ლექსემასთან *أريف /arif* რომლის პირველადი მნიშვნელობაცაა: „მასწავლებლის დამხმარე; მოსწავლე“. მეორადი მნიშვნელობა – „უფროსი, რწმუნებული, ზედამხედველი“ [ლეინი 1868:2016]. ქეგლ–ში მოტანილი განმარტებანი ორი არაბული სიტყვის კონტამინაციას წარმოადგენს. 1. ‘არიფ – *أريف /arif* – „რწმუნებული“. 2. *أريف/Arif*–ჰარიფი–ტოლი, ამხანაგი, თანამონაწილე. ორივე შემთხვევაში არაბული თავკიდური *ع* და *ح* ნასესხობებში იკარგება.

თ. ბაგრატიონის მიერ განმარტებული „არიფი“ სპარსული გზით შემოსული არაბული ლექსემა ქართულში დაახლოებით XII საუკუნიდან.

ახი ანუ აჰყი – არაბულად სამართლიერად თვის საყოფელსა რაქმესა კაცისასა განიმარტება A, 152 [თ. ბაგრატიონი 1979:25].

აღნიშნული ლექსემა არ დასტურდება ძველ ქართულ წერილობით ძეგლებსა და ლექსიკონებში.

ამოსავალია არაბული ح/haqq სამართალი, اء/’ahaqq- სამართლიანი, ყველაზე ღირსეული [ლეინი 1868:609].

არაბული წარმოშობის ნასესხობებში არაბ. ح/ق > ქართ. ყ მიმართებასთან დაკავშირებით გამოთქმულია რამდენიმე მოსაზრება. მ. ანდრონიკაშვილი მიიჩნევს, რომ ის სიტყვები, სადაც არაბული ح გადმოსულია ქართულ-ყ-დ, უნდა ჩავთვალოთ არა უშუალოდ არაბულიდან, არამედ სპარსული ენის გზით შემოსულად იმ სიტყვათა საპირისპიროდ, სადაც დაცულია ح-კ მიმართება [ანდრონიკაშვილი 1965: 328]. კ. წერეთელის აზრით, არაბული ح-ის კ-დ ან ყ-დ გადმოსვლას სესხების რაგვარობა განსაზღვრავს. სემიტ. ح > ქართ. კ ასახავს სესხების წერილობით გზას, განსაკუთრებით იმ ენების მეშვეობით, სადაც ح-ს გადმოცემის ერთადერთი საშუალება k-ა (თურქული, ბერძნული, სომხური). იგი აღნიშნავს: „საყურადღებოა, რომ თითქმის ყველა იმ შემთხვევაში როდესაც არაბული ح-სათვის ქართულში „ყ“ გვხვდება, სპარსულში იგივე სესხება დასტურდება (ამასთან ყველა პოზიციაში). სპარსული ბგერა ح ცნობილია როგორც უფულარი თანხმომავანი მსგავსად არაბულისა, ამიტომ ორსავე შემთხვევაში (არაბულიდან მოდის ქართულში უშუალოდ სიტყვა თუ სპარსულის გზით) საქმე გვაქვს უფულარი თანხმომავნის გადმოცემასთან... სათანადო მაგალითების განხილვამ დაგვარწმუნა, რომ უმეტეს შემთხვევაში სემიტური ح ქართულში ყ-თი გადმოცემა, განსაკუთრებით ზეპირი გზით შემოსვლისას, რასაც კარგად ადასტურებს როგორც ქართ. ყ-ს არაბულში სისტემატურად ح-თი გადმოცემა.“ ამავე დროს, მეცნიერი არ ეწინააღმდეგება მ. ანდრონიკაშვილის დებულებას და არ გამორიცხავს, რომ არაბ. ح-ს ქართულში „კ“-თი გადმოცემა უფრო ადრეულია, ვიდრე იმავე ح-ს ქართულში „ყ“-თი გადმოცემული სიტყვები, რომლებსაც მ. ანდრონიკაშვილი უფრო გვიანდელ და ქართულში სპარსულის მეშვეობით შემოსულად ვარაუდობს (წერეთელი 1992: 92, 98–99). ამ აზრს იზიარებს ჯ. გიუნაშვილიც. ის მიიჩნევს, რომ ح ბგერის გაჩენისა და დამკვიდრების მიზეზი სპარსულში არაბული ენის გავლენაა. არაბულიდან სპარსულმა ისეხა მრავალი ح/ق – იანი სიტყვა. ამ სიტყვების ხვედრითი წონა იმდენად მნიშვნელოვანი აღმოჩნდა, რომ მოხდა „ღ“ და „ყ“ ფონემების შერწყმა ერთ ფონემა „ყ“-ში, რომელიც ფონეტიკური პოზიციების მიხედვით წარმოითქმის, როგორც „ყ“, „ღ“ და „ხ“ [გიუნაშვილი 1960:76]. ვ. ლეკიაშვილიც აღნიშნავს, რომ არაბულ ح-ს ზუსტი ფონეტიკური შესატყვისი ქართულ ფონემათა შორის არ არის და ყველაზე ახლოს მასთან ქართულ ფონემათაგან კ და ყ დგანან [ლეკიაშვილი 1992: 71].

შესაბამისად, არაბ. aħq>ქართ. აჰყი ნასესხობა სპარსულის გზით დამკვიდრებული ლექსემაა.

აჯა – (ვტ. 224,1...) თხოვს ნიშნავს+ვედრებად გამოითარგმანების. + ვედრებად გამოითარგმანების.+ სურვილსა ეწოდების და თხოვასაცა. + სათხოვარი + ვედრება, ხვეწნა. + ანუ საწადელი. + არაბული სიტყვა არის, გულსმოდგინებით ვედრებას ნიშნავს A, 36,40 .

აჯა – ვედრებასავით (საბა 1992:86). ძველ წერილობით ძეგლებში აჯა: სათხოვარი, ხვეწნა, გააჯები – გეხვეწები, ნააჯარი – ნათხოვნი, სააჯო – სათხოვარი [ვეფხისტყაოსანი 1986:316; ამირანდარეჯანიანი 1957:807; ვისრამიანი 1962:733; შაჰ–ნამე 1916:795; ქილილა და დამანა :1010]; ზოგჯერ აჯას ნაცვლად აჯამი გვხვდება [შაჰ–ნამე 1974: 623].

ქართული აჯას ამოსავალია არაბული اءا/hÁjat სურვილი, ნდომა, აუცილებლობა [ლეინი 1868, 2ტ:663]. აჯა და ავეჯი اءا/hÁjat (არაბ.) საჭიროება, საჭირო რამ, სურვილი, თხოვნა, საჭირო საგანი, ნივთი (შდრ. ქართ. აჯა და ავეჯი) (გ. წერეთელი). არაბულ ნასესხობებში თავიკიდური ح/h–ს და ბოლოკიდური მდედრობითის მაწარმოებელი თამარბუტას დაკარგვა შესაძლებელია.

თანამედროვე ენაში, აჯა ლექსემა არქაული ფორმაა და აღარ გამოიყენება.

ამრიგად, სტატიაში წარმოდგენილ ლექსიკურ ერთეულებს თეიმურაზ ბაგრატიონის მიერ სწორად აქვს მინიშნებული არაბული წარმომავლობა. ამაში სიტყვის ეტიმოლოგიურ–სემანტიკურმა ანალიზმა დაგვარწმუნა.

ლიტერატურა:

1. აბულაძე იუსტ. (1916). შაჰ–ნამეს ანუ მეფეთა წიგნის ქართული ვერსიები. ტექსტი გამოსცა და წინასიტყვაობა დაურთო იუსტ. აბულაძემ. თბილისი: გამომცემლობა „ქართლი“.
2. ანდრონიკაშვილი, მ. 1965. არაბული სიტყვების სპარსული გზით შემოსვლის შესახებ ქართულში, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ.105, გვ. 297-329.
3. ანვარი 1382 – انورى ح. (1382). فرهنگ فشرده سخن. تهران: كتابخانه مى ايران–
4. ბაგრატიონი, თ. 1979. წიგნი ლექსიკონის, “მეცნიერება”. თბილისი.
5. ბარანოვი ხ. 1984. Баранов Х Арабско-русский словарь, „Издатель русский язык”. Москва.
6. ბერიძე, ვ. 1912. სიტყვის კონა იმერულ და რაჭულ თქმათა. ს.–პტ., Типография императорской академии наук.
7. გიუნაშვილი – Гиუნაშвили Дж. (1960). К вопросу о произношении ġ/ق в современном персидском языке. თბილისი: სტალინის სახ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.
8. გრიშაშვილი, ი. 1997. ქალაქური ლექსიკონი. თბილისი: გამომცემლობა „სამშობლო“.
9. „ვეფხისტყაოსნის” მასალები - საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტთან არსებული “ვეფხისტყაოსნის” აკადემიური ტექსტის დამდგენი კომისიის სალექსიკონო ფონდი.
10. „ვისრამიანი“ (1962). ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთეს ალ. გვხარიაძე და მაგალი თოდუამ. თბილისი: საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა
11. ვულერსი – Vullers I.A. (1855). Lexicon Persico-Latinum Etymologicum, Bonnae ad Rhenum, T. I, “Impensis Adolphi Marci”
12. ზენკერი თ. (1886):. Zenker Th Dictionaire Turc-Arabe-Persan, Leipzig.
13. თურქულ – რუსული ლექსიკონი (1977). Турецко – русский словарь. Академия наук СССР институт востоковедения. Москва: изд. “Русский язык”
14. კობიძე დ. (1974). შაჰ–ნამეს ანუ მეფეთა წიგნის ქართული ვერსიები. ტ. III, თბილისი
15. ლეინი ე.ვ. (1865-1893): Lane E.W., Arabic-English Lexicon, “Frederick Ungar Publishing Co.” New-York.
16. ლეკიაშვილი ვ. (1992): ორიენტალიზმები ქართულში, საკანდიდატო დისერტაცია, თბილისი
17. მოინი მ.ა. (1966): Mo'in M.A., Persian Dictionary, Tehran, “Amir qabir”.

18. მოსე ხონელი (1967). „ამირანდარეჯანიანი“, გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ლილი ათანელიშვილმა. თბილისი: „ლიტერატურა და ხელოვნება“
19. ოსმალურ – თურქული ლექსიკონი (2007). Osmanlı Türkçesi Sözlüğü. Ankara: Beşineî Basım
20. რუბინჩიკი იუ. ა. (1964): Рубинчик Ю. А. Персидско-русский словарь, I, II, изд. „Русский язык,, Москва
21. შ. რუსთაველი – „ვეფხისტყაოსანი“, ტექსტი გამოიცა ილ. აბულაძის რედაქტორობით, თბილისი: 1914 გამომცემლობა „მწერალ-მბეჭდავი ნადეჟდა“.
22. შ. რუსთაველი – „ვეფხისტყაოსანი“, იუსტინე აბულაძის რედაქტორობით. ტფილისი 1926.
23. შ. რუსთაველი – „ვეფხისტყაოსანი“, რედაქცია, შესავალი წერილი და ლექსიკონი სარგის ცაიშვილისა. თბილისი: 1986 გამომცემლობა „მერანი“.
24. „რუსუდანიანი“ (1957). ილია აბულაძისა და ივ. გიგინეიშვილის რედაქციით. თბილისი: გამომცემლობა „საბჭოთა მწერალი“
25. სულხან-საბა ორბელიანი, „ლექსიკონი ქართული“, ტ. I, II, თბილისი 1991 და 1993: „მერანი“.
26. ქილილა და დამანა (1940). „ქილილა და დამანა“ სპარსულიდან თარგმნილი მეფე ვახტანგ მეექვსისა და სულხან-საბა ორბელიანის მიერ. ტექსტი დაადგინა, შესავალი, კომენტარები და ლექსიკონი დაურთო მაგალი თოდუამ. თბილისი: გამომცემლობა: „მერანი“
27. „ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი“ ტ. I- VIII (პროფ. არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით), თბილისი 1950-64: „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა“.
28. ქუთათელაძე ლ. (1957). სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონის რედაქციები. თბილისი
29. ლლონტი ალ. (1984). ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა თბილისი: გამომცემლობა „განათლება“
30. ჩუბინაშვილი დ. (1984): ქართულ-რუსული ლექსიკონი, სასტამბოდ მოამზადა და წინასიტყვაობა დაურთო ა. შანიძემ, „საბჭოთა საქართველო“. თბილისი.
31. წერეთელი გ. (1951): არაბულ-ქართული ლექსიკონი, „თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა“; თბილისი.
32. წერეთელი კ. (1992): სემიტური q-ს გადმოცემისათვის ქართულში, მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, №2, თბილისი
33. ჯონსონი - Jonson F. (1852), A Dictionary Persian, Arabic and English. London: Published under the Patronage of the Honourable East-india company.

Sophio Imedadze
Akaki Tsereteli state University

The Arabic lexical units in dictionary by Teimuraz Bagrationi

Abstract

"Books of Dictionaries" by Teimuraz Bagrationi is a lexicographical work dating to the first half of the 19th century. The dictionary is mainly explanatory, in addition it is of translational, field-terminological, etymological and encyclopedic nature. The author often finds out about the origin of

this or that word whether the word is root Georgian or of foreign origin. In parallel by side the explanatory words is written in the Georgian and also non-Georgian letters their Persian and Arabic, Tatar (Turkish), Armenian, Assyrian, Greek.... definition.

The aim of the work is to reveal and collect the lexis in "Books of Dictionaries" by Teimuraz Bagrationi considered Arabic by the author to study and analyze their phonetic and semantic transformation, to identify entry means of the borrowings and establish their chronology. In the article we present the lexical units of the first letter of the Georgian alphabet, beginning with the sound A, which the author indicates are of Arabic origin. These are: Amaḏ-i, Amilbar, Amir, Aram, Arajib, Arif, Akhi / Ahḏ-i, Aja. Based on the etymological-semantic analysis, their Arabic origin is determined.